

ФОЛЬКЛОРИЗМ «КАЗКИ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ» ОКСАНИ ЗАБУЖКО (НА МАТЕРІАЛІ ВЛАСНИХ ІМЕН ПЕРСОНАЖІВ)

Загальновідомо, що літературна казка кінця ХХ ст. синтезувала багатовікові традиції народних казок та досвід авторської казки попередніх століть. Індивідуально-авторські казки цього періоду систематизуються з найбільшими труднощами, оскільки створені з урахуванням ускладненого жанрового синтезу, нерідко орієнтуються не стільки на конкретні фольклорно-казкові сюжети, як на їх сукупність, на «образ» казки [1, с. 150]. Такою є й «Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко.

В основу твору О. Забужко покладено народну «Казку про дивну сопілку», мотив та основа сюжету якої пов'язані з перетворенням людини, живої душі на дерево. Відомим варіантом цього твору є «Калинова сопілка», вперше записана в 50-х роках ХІХ ст. Серед письменників, що звертались до цієї теми, можна назвати Б. Грінчека, А. Шияна та поетесу Ліну Костенко.

«Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко є імпровізацією також і на відому українську баладу про сестровбивство. Балада в оповіданні Оксани Забужко домінує над казкою. Під цим кутом зору «Казка про калинову сопілку» несе позитивне начало не в плані відновлення справедливості через ряд обставин, у тому числі магічних, ще за життя героя-протагоніста, а вже після смерті, хоча все при тих же магічних складниках. Інакше кажучи, реалізується архаїчна модель чарівної казки, що істотно вплинуло на такий жанр, як «страшна історія», «готичний роман», але в більш пізніх казках не представлено. Натомість магія цього типу була включена в жанрові межі фольклорної та романтичної балади [9, с. 134].

Визначення самою авторкою жанрової природи твору – повість, є свідченням того, що в ній зображено життя, працю, виховання дітей у родині Василя та Марії протягом двадцяти років. Але поряд з цим у повісті багато жанрових ознак казки: дідова дочка й бабина дочка, трикратні повторення Ганни-панни до панотця й сатани, калинова сопілка, що сама співає, фантастична кінцівка твору. Все це дає підстави стверджувати, що повість Оксани Забужко тісно переплітається з казкою. І все ж перевагу слід надати ознакам повісті: відповідний спосіб художнього зображення дав можливість письменниці показати рух життя, розвиток характеру головної героїні – Ганни-панни [9, с. 135].

Що стосується слова «казка» в назві твору, то воно, з одного боку, дає шанс сприймати все як вигадку, з іншого – ставитись до описаного як неодноразово повторюваного, традиційного і не мати жодних сумнівів щодо можливості подібних колізій у реальному житті. Володимир Гнатюк зазначив, що «казки належать до найдавніших витворів людського духу і сягають у глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жодна людська історія» [2, с. 204].

Отже, «Казка про калинову сопілку» О. Забужко – гібридний жанр, який вдало поєднує жанрові ознаки повісті і казки, тобто має мішану форму, оскільки в ньому наявне перехрещення різних способів художнього зображення. Є в цьому творі елементи і ліричні, і драматичні, але вони підпорядковані епічній організації художнього матеріалу [7].

Твір Оксани Забужко – це багаторівневий художній синтез, представлений як у поєднанні жанрів (казка, міф, повість, балада), так й у використанні власних імен. Склад та структура власних імен персонажів доволі часто вказує на належність тексту саме до казки [1].

О. Забужко з великою відповідальністю, виважено добирає імена своїм персонажам, що традиційні для українців і типові для сільського середовища (це часто відображають і народні казки, пісні, легенди). Антропоніми казки-повісті увиразнюють і поглиблюють художні образи, розкривають характерні особливості персонажів і загалом працюють на художнє ціле.

За спостереженням І. Д. Скорук, у творі фігурує десять власних імен персонажів, серед них найуживаніша однокомпонентна модель – повна форма імені або його народно-розмовні варіанти: Оленка, Ганнуся, Василь, Марія, Маркіян, Одарка, Дмитро та ін. [8, с. 128].

Розглянемо структуру власних імен твору:

1. Одночленні власні імена:

- 1.1. Офіційні імена: *Василь, Маркіян, Марія.*
- 1.2. Народні форми імен: *Оленка, Одарка, Ганнуся.*
- 1.3. Прізвище: *Маркіянчук (Маркіяненко).*
- 1.4. Назва родини: *Маркіяни.*
- 1.5. Андроніми: *Маркіяниха, Максимиха.*

2. Двочленні власні імена:

- 2.1. Ім'я та прізвище: *Іван Теклін, Дмитро Маркіянчук.*
- 2.2. Ім'я та прикладка: *Ганна-панна, зміючка-Оленка.*

Саме прикладки в казках (особливо у фольклорних, на відміну від прислів'їв, загадок, пісень [1]) найчастіше передають різну інформацію про персонажа (адже семантика іменування може пояснюватися як за допомогою контексту, так і критися в самій прикладці). Прикладки характеризують зовнішній вигляд, характер, поведінку, ставлення до інших персонажів тощо. Наприклад, ім'я головної героїні – *Ганна-панна*: «Хай усі бачать, не без гордості міркувала собі мати, і може, за цією-то прикметою, як знати, колись і впізнає дівчину той, хто їй на роду написаний, – і *дівчинка навчалась високо підсмикувати підборіддя, виходячи на люди* (нестеменно *Ганна-панна!*), і люди, як завжди, все й бачили, бо ж від їхнього ока нічого не сховається» [3].

Препозитивне використання прикладок у казці зустрічаються нечасто, наприклад: показує послідовність у народженні дітей у сім'ї Василя та Марії («... друга, *мізиночка Оленка*, вже ніяким світилом небесним не одзначена, та й кволенька змалку, і плаксунка, відай, через те ж таки, – поганенька дитина» [3]) або ставлення до сестер у сім'ї («І ні материні прочуханки, ні вічно подзьобані на решето, від стояння навколішки в просі, коліна, ні навіть батьківський пасок, єдине, що на правду допікало, – нестак болем, як наругою: *зміючка-Оленка*

діставала яблуко...» [3]). Так, власне ім'я *зміючка-Оленка* відсилає нас до народної казки «Івасик-Телесик», де зафіксований такий формат імені: «*Зміючко Оленко*, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я піду гостей покличу, та будемо гуляти» [4]. У літературній казці Анатолія Шияна «Івасик-Телесик» прикладка «*зміючка*» стає відапелятивним власним ім'ям: «А ви, Сніжинки, геть звідціль! Я – *Зміючка, Баби Яги внучка*, вовчі в мене зуби, вовчі в мене очі, кожна з вас загри-зу-у-у!» [11]. Оксана Забужко в своєму творі використовує саме це власне ім'я, але у якості прізвиська героїні, підкреслюючи ставлення Ганни-панни до молодшої сестри: «...ніщо не було для Ганнусі таким тяжко гнітючим, як сам отой виснажливий щоденний змаг із малою *зміючкою-баби-яги-внучкою* ("не смій мені дражнити дитини!" — кричав батько...) ...» [3].

Окрім того, О. Забужко вдається «до варіативності вживання власного імені як способу вияву конотації і для підсилення рис образності персонажа: *Ганна-панна, Ганнуся, мамина дочка, бабина дочка, старша, сестра; Оленка, мізиночка Оленка, молодша, менша, батькова дочка, сестричка, дідова дочка, дідова*, а також *зміючка-Оленка, "мала зміючка-баби-яги-внучка"*, як називала її сестра. Ці назви дозволяють залежно від ситуації оцінити ставлення до героїнь інших персонажів твору» [8, с. 128].

Можна продовжити цей ряд: *Дмитро, Маркіянів Дмитро – красун-парубок, дурник, звір, батьків син*. Саме цей персонаж має кілька іменувань у казці письменниці (офіційне ім'я, зменшено-пестливу форму імені, ім'я та прізвище, ім'я з компонентом «син»: *Дмитро, Маркіянів Дмитро, Маркіянчук, Дмитро Маркіянчук, Маркіянів син, Дмитрик, Маркіяненко, батьків син Дмитро*), що є характерним як для іменних коливань літературної казки, так і показником формування та становлення української антропонімної системи XVI-XVIII ст. [10, с. 71-72]. Так, суфікс **-енк(о)** (*Маркіяненко*) має власне українське походження [5, с. 47] і зустрічається, як зазначає Т. Я. Марченко, у патронімах, «утворених від загальних і власних назв осіб за походженням від батька, або матронімах з основами назв осіб за походженням від матері чи відношенням до жінки; складний специфічно український суфікс, який поза межами української мови не має точного відповідника в жодній слов'янській мові, проте своїми елементами пов'язаний з мовними явищами праслов'янської доби» [6]. Водночас питання про походження суфіксів, які утворюють прізвища, є складним. В. В. Лучик пише, що «в українській і тюркських мовах функціонують омонімічні суфікси **-ук / -юк, -чук** та **-uk / -ük, -çük** у назвах осіб чоловічого роду з демінутивним значенням: пор., наприклад, питомі українські антропоніми *Сторожук, Костюк, Захарчук* (у казці це *Маркіянчук*)... і тюркські антропоніми *Байчук, Байрачук* ... . Власне український характер тепер уже переважно прізвищ на **-ук / -юк, -чук** і загальнотюркське поширення демінутивів та інших утворень з відповідним суфіксом, що має кілька фонетичних варіантів, дало підстави деяким дослідникам стверджувати про тюркське походження або тюркський вплив на цей афікс в українській мові» [5, с. 48].

Окрім того, І. Д. Скорук пропонує виділити в окрему групу й апелятивні назви, що номінують безіменних персонажів оповіді і допомагають створити цілісну картину зображуваного: батько Маріїн, дід, батько; баба-прочанка, прочанка, паніматка, тіточка, ця баба, паньматуся, гостя-прочанка; пані, сотничиха, чума, біла пані; чумачина, чумак, молоденький чорнявий чумак; панотець, панотче, панотченьку; найдосконаліший чоловік, чоловік, змій, князь та ін. [8, с. 128].

У художньому тексті дійсно переважає одночленна форма іменування, що є традиційною народно-фольклорною рисою антропонімів, дуже часто в зменшено-пестливій формі власних імен, які утворені за допомогою суфіксів: **-к-** (*Оленка, Одарка*), **-ик** (*Дмитрик*), **-ус(я)** (*Ганнуся*). Зауважимо, що жіночі власні імена найчастіше вживаються саме у зменшено-пестливій формі (порівняйте: *Ганна-панна* зустрічається лише 10 разів у казковому тексті, а *Ганнуся* понад 100; власне ім'я *Оленка* представлено лише в такій формі).

Заслуговує на увагу словотвірний ряд *Маркіян – Маркіяни – Маркіяниха – Маркіяненко – Маркіянчук*, який вживається в повісті для іменування членів однієї сім'ї [8, с. 128]. Патронімічні прізвища *Маркіяненко – Маркіянчук* й андронім *Маркіяниха* утворено за звичними моделями, які «характерні для українського села» [8, с. 128] та відображають народно-розмовну основу казки.

Активно включаючись у канву оповіді, власні імена персонажів наповнюють текст певним змістом і сприяють більш точному й образному втіленню художнього задуму, а також підкреслюють фольклорне підґрунтя «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко.

Література

1. Апоненко И. Н. Эволюция собственного имени в жанре русской сказки (от народной к литературной): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровск, 2010. 275 с.
2. Гнатюк В. Передмова до збірки народних казок «Баронський син в Америці». *Вибрані статті про народну творчість*. Київ: Наукова думка, 1966. С. 204-210.
3. Забужко О. Казка про калинову сопілку. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3288> (дата звернення: 09.11.2022).
4. Івасик-Телесик. Народна казка. URL: <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/kazky/457-ivasyk-telesyk> (дата звернення: 09.03.2023).
5. Лучик В. В. «Етимологічний словник суфіксів української мови» – новий етап у слов'янській компаративістиці. *Мовознавство*. 2013. №2-3. С. 39-50.
6. Марченко Т. Я. Іменникові суфікси праслов'янського походження з компонентом *-t-* у сучасній українській мові. *Акцентологія. Етимологія. Семантика* : зб. наук. праць до 75-річчя академіка НАН України В. Г. Складенка. К., 2012. С. 526-538.

7. Мислива В. Жанрова своєрідність «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. URL: <https://ukrlit.net/item/50.html> (дата звернення: 26.11.2022).

8. Скорук І. Д. Власні назви персонажів у художніх творах О. Забужко. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. С. 124-128.

9. Соколова А. Міфологічний фольклоризм «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. URL: <http://dspase.nbu.gov.ua/handle/123456789/18162> (дата звернення: 26.11.2022).

10. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.

11. Шиян А. Івасик-Телесик. URL: <https://lib.com.ua/uk/book/ivasik-telesik/?page=3> (дата звернення: 09.03.2023).